

MATNNI PERIFRAZ QILISH

Elov Botir Boltayevich,

Texnika fanlari falsafa doktori, dotsent

elov@navoiy-uni.uz

ToshDO‘TAU

Ibragimova Mohitob Eldor qizi,

Kompyuter lingvistikasi yo‘nalishi IV kurs talabasi

mohitobibragimova@gmail.com

ToshDO‘TAU

Annotatsiya. Maqolada perifraz tushunchasi va uning lingvistik xususiyatlari keng yoritilgan. Perifraz – so‘z yoki iboralarning semantik jihatdan qayta shakllantirilishi bo‘lib, u matnning ifodalilik darajasini oshirish, plagiatdan qochish va tushunarli bayon qilish uchun ishlatiladi. XX asr tilshunosligida perifraz fenomeni turli yondashuvlar orqali tadqiq qilingan bo‘lib, uning nominativ, ekspressiv, tasviriy va uslubiy funksiyalari aniqlangan. Shuningdek, maqolada perifraz qilish usullari, akademik yozuvda plagiatdan qochish yo‘llari hamda ilmiy manbalarda to‘g‘ri iqtibos keltirish zarurligi batafsil ko‘rib chiqilgan. Perifraz usullari sinonimlar orqali perifraz, gap tuzilishini o‘zgartirish, passiv va faol gaplar orasidagi almashish, mazmunni qisqartirish va kengaytirish kabilarni o‘z ichiga oladi. Maqolada shuningdek, perifraz qilishda foydalanish mumkin bo‘lgan onlayn vositalar haqida ham ma‘lumot beriladi. Ushbu tadqiqot perifrazni lingvistik muammo sifatida o‘rganish, uni amaliy yozuvlarda samarali qo‘llash imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: *perifraza, XX asr, tasviriy, lingvistika, akademik yozuv, uslub, tilshunoslik, APA uslubi, MLA uslubi, plagiat, iqtibos, faol gaplar(aniq nisbat), passiv gaplar(majhul nisbat), Specific gap(aniq gaplar), general gap(umumiy gaplar), sinonimlar, tasviriy ifodalar, frazeologizmlar, QuillBot*

PERIFRAZ yoki PERIFRAZA – (gr. *reriphrasis* – yaqin gapiraman so‘zidan) ko‘chim turlaridan biri bo‘lib, unda narsa yoki inson o‘z nomi bilan emas, balki unga xos asosiy belgilar, xususiyatlar nomi bilan yuritiladi. Perifraza ko‘pincha she’riy nutqqa tasviriylik va ta’sirchanlik bag‘ishlaydi[1].

Umuman, dunyo tilshunosligida perifrazalar talqiniga bag‘ishlangan juda ko‘plab monografik tadqiqotlar olib borilgan, barcha izlanishlarda bu atama “perefraz”, “perifrazis”, “perifrazis”, “perifraza” “parafraz”, “parafraza”, “parafrazis” kabi fonetik hodisalarning variantlashuvi asosida izohlanganligiga guvoh bo‘ldik. “Parafraza” va “perifraza” atamalarida “para” ham, “peri” ham yunonchadan olingan bo‘lib, “para” – yonida, atrofida, yonma-yon ma’nolarida, “peri” – haqida, to‘g‘risida, xususida ma’nolarida qo‘llaniladi. O‘zbek tilida

perifraza terminini qo'llashni mantiqan to'g'ri deb hisoblaymiz[2]. H.Shamsiddinov ham “perifraza” atamasini qo'llashni ma'qullaydi[3].

Perifraz qilish - bu biror matnni o'zgartirish yoki boshqalarning g'oyalarini o'z so'zlaringiz bilan ifodalashdir. Bu jarayon matnning ma'nosini saqlagan holda, so'zlar va gaplar shaklini o'zgartirishni o'z ichiga oladi. Matnni perifraz qilish orqali biz manbaning mazmunini yanada tushunarli va aniqroq ifodalashga erishamiz.

XX asrning 50-yillarida perifrazalar dunyo tilshunosligida, ayniqsa, rus tilshunosligida I.Z.Ilina (1954), V.P.Utkina (1959)lar tomonidan lingvistik jarayon sifatida boshqa hodisa yoki vositalar (istiora (metafora), metonimiya, sinekdoxa, majoz (allegoriya), kinoya, sifatlash (epitet), kichraytirish (litota), mubolog'a (giperbola)) bilan bog'liq holda tasvirlangan. Perifrazalar emotsional-ekspressivlik ma'nolarini o'zida mujassamlashtirgan, so'zlovchining xarakter xususiyatini ochib beruvchi, tasviriy obrazlar orqali ifodalangan erkin ibora yoki butun jumla shaklida ma'noga ega bo'lgan tilning uslubiy vositalaridan biri sifatida talqin qilinib kelingan [2]. Perifraza hodisasi jahon tilshunosligida atroflicha tadqiq etilganligi va unga turlicha ta'riflar berilganligiga e'tibor qaratar ekanmiz, tilshunoslikda XX asrning 70- yillaridan boshlab perifrazalarning xususiyatlarini o'rganishga qiziqish bir qadar oshganligini kuzatamiz. Perifraza lingvistik muammo sifatida birinchilardan bo'lib V.P.Grigorev tadqiqotlarida so'z-obraz-denotat munosabatlari nuqtai nazaridan o'rganildi. Olim uni “poetik nutq hosil qilishning eng yorqin, qiziqarli va istiqbolli usullaridan biri”, deb tavsifladi[4]. I.P.Galperin perifrazaning vazifalarini obyektlar nominatsiyasi, uning predmeti va boshqa nutqiy iboralar o'rtasidagi munosabatlariga ko'ra ajratadi. Galperin ta'kidlaydiki, perifraz quyidagi funksiyalarga ega: nominative, tasviriy, boyitish, ekspressiv, muqobil, hissiy-baholash, uslubni shakllantirish, ko'tarish. I.A. Sidorov perifrazaning funksiyalarini o'rganar ekan, perifrazaning nominativ, ekspressiv, cheklangan uchta funksiyasini ajratishni taklif qiladi. Biroq, bu funksiyalarning soni turli so'zlarning turli xil tomondan tahlil qilish uchun yetarli emas. L. V. Grehneva, V. P. Moskvina, M. A. Sirivli asarlari orqali perifraza tushunchasi tushuntirish sifatida ko'rsatilgan, ular ham ma'lumot beruvchi, boyitish va to'plash deb nom berishgan. P.Sh.Allayorova perifrazani bu mumkin bo'lgan qisqa va sodda so'z o'rniga uzunroq iborani ishlatishni o'z ichiga olgan usul hisoblanadi deb ta'kidlaydi[5]. Fransuz tilshunosi Sh.Balli perifrazalarga nisbatan “fikir (jumla)ni takrorlashning kengaytirilgan shakli” sifatida baho berishi munozaralarga sabab bo'ldi[6]. Yana qator manbalarda perifraza sodda tushunchani murakkab usullar orqali ta'riflash (I.V.Arnold), bir tushunchani bir necha so'zlar orqali atash (M.V.Lomonosov), fenomenning mantiqiy ifodasini hissiy ifodaga almashtirish (A.A.Potebnya), obrazli sinonim (A.I.Efimov), oddiy so'zni tavsiflovchi birikma bilan almashtirish (O.S.Axmanova), so'zni kengroq ifoda etish (Θ.Aytbayli) sifatida tushuntiriladi[2]. B.Dal perifraza

yunoncha “siqilgan nutqning batafsil, keng tushuntirilgani” degan xulosaga keladi[7].

Perifraz qilishning ahamiyati turli yozuvlarda, ayniqsa, akademik va ijodiy yozuvda katta rol o'ynaydi. Bu nafaqat boshqa manbalar bilan ishlashni talab qiladi, balki yozuvchiga o'z ovozi saqlab qolgan holda mazmunni yaratishga imkon beradi. Quyida perifrazning muhimligini ko'rsatuvchi asosiy sabablar keltirilgan:

1. Plagiatdan qochish uchun - matnni perifraz qilish orqali siz boshqa manbalardan foydalanasiz, lekin ayni vaqtda o'z so'zlaringiz bilan ifodalaysiz. Bu esa o'zingizni plagiatdan himoya qilishning eng samarali usullaridan biridir. Perifraz asl matn fikrlarni ko'rsatishga imkon beradi, shu bilan birga manbaga hurmat saqlanadi.

2. Mazmunni aniqroq yetkazish - ba'zan asl matn murakkab yoki biz uchun tushunarsiz bo'lishi mumkin. Perifraz qilish matnni soddalashtirish va bizga osonroq tushunadigan shaklda taqdim etishga yordam beradi.

3. Asosiy fikrlarni qisqartirish - perifraz qilish orqali matnning muhim qismlarini ajratib, ularni qisqacha bayon qilishingiz mumkin. Bu, ayniqsa, katta hajmdagi ma'lumotlarni qisqa va tushunarli shaklda taqdim etishda foydalidir.

4. Til ko'nikmalarini rivojlantirish - perifraz qilish lug'at boyligini oshiradi va yozma nutq ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu jarayon davomida yangi so'zlarni o'rganasiz va gaplarni turli usullarda shakllantirishni mashq qilasiz.

5. O'rganuvchilar bilan bog'lanish - boshqalarga mos tilda va uslubda yozish uchun perifraz qilish muhim. Masalan, murakkab ilmiy ma'lumotlarni oddiy va aniq so'zlar bilan qayta ifodalash orqali turli auditoriyalar uchun tushunarli bo'lishni ta'minlaydi.

Quyida samarali perifraz qilish uchun asosiy usullar keltirilgan(1-jadvalga qarang):

1-jadval. Perifraz qilish usullari

Usul	Izoh	Asl matn	Perifraz qilingan shakli
Sinonimlar, tasviriyl ifodalar, frazeologizmlardan foydalanish	Bir so'z yoki iborani o'xshash ma'noli boshqa so'z bilan almashtirish.	“Universitetimiz katta yutuqlarga erishmoqda”.	“Universitetimiz ulkan yutuqlarga erishmoqda”.
So'z shaklini o'zgartirish	So'zlarning turkumini yoki grammatik shaklini o'zgartirish. Masalan, o'ni fe'lga, fe'lni sifatga almashtirish.	“Xususiylashtirish bir qancha masalalarda muvaffaqiyatsizlikka uchradi(Bayliss va McKinley (2007)).”	“Bayliss va McKinley (2007) ta'kidlashicha, xususiylashtirishning muvaffaqiyatsizligi ko'plab omillarga bog'liq.”

Faol va passiv gaplar o'rtasida almashish (Aniq nisbatdagi gaplarni majhul nisbatdagi gapga aylantirish, ingliz tilida)	Faol gapni passiv gapga yoki aksincha o'zgartirish orqali matnga yangilik qo'shish.	“O'qituvchi talabalarga yangi mavzuni tushuntirdi.”	“Yangi mavzu talabalarga o'qituvchi tomonidan tushuntirildi.”
So'z tartibini o'zgartirish	Jumlalar ichidagi so'zlarning joylashuvini o'zgartirish orqali yangi tuzilma yaratish.	“Talabalar yangi texnologiyalardan foydalanishni o'rganmoqda.”	“Yangi texnologiyalardan foydalanishni talabalar o'rganmoqda.”
Jumlalarni qisqartirish yoki kengaytirish	Jumla uzunligini o'zgartirish orqali matnni yangicha ifodalash.	“Ilm-fan yutuqlari odamlar hayotini sezilarli darajada yaxshilaydi.”	Qisqartirish: “Ilm-fan yutuqlari hayotni yaxshilaydi.” Kengaytirish: “Zamonaviy ilm-fan yutuqlari insonlar turmush sifatini sezilarli ravishda oshirishga xizmat qiladi.”
O'z so'zlaringiz bilan ifodalash	Matnni o'zingizning so'zlaringiz bilan yozib, asl matn mazmunni saqlash.	“Iqlim o'zgarishi global muammo bo'lib, jiddiy choralarni talab qiladi.”	“Global darajadagi iqlim o'zgarishi muammosi katta e'tibor va qat'iy choralarga ehtiyoj sezadi.”
Specific gapdan general gapga yoki aksincha o'tish	Maxsus ma'lumotlarni umumlashtirish yoki umumiy ma'lumotni aniqlashtirish.	“Smartfon foydalanuvchilari ijtimoiy tarmoqlarda kuniga o'rtacha uch soat vaqt o'tkazadi.”	Umumiylashtirish: “Ko'pchilik texnologiyalardan kun davomida aktiv foydalanadi.” Aniqlashtirish: “Odamlar ijtimoiy tarmoqlarni smartfon orqali muntazam tekshiradi.”
Hissiyotni o'zgartirish yoki neytrallashtirish	Matnning hissiyot darajasini o'zgartirish yoki uni neytral shaklda ifodalash.	“Bu ish juda qiziqarli va hayratlanarli!”	Neytral shakl: “Bu ish juda qiziq.”

Matnni perifraz qilganimizda iloji boricha plagiatdan qochishimiz kerak. Perifraz qilish boshqalarning fikrlarini o'z so'zlaringiz bilan ifodalashni anglatadi, ammo bu o'zingizning g'oyangiz emas, balki boshqa manbaga asoslanganligini ko'rsatish uchun manba keltirish zarur. Nima uchun perifraz qilishda manba keltirish kerak?

Manba egasiga hurmat ko'rsatish uchun: Perifraz orqali sizning yozganingiz aslida boshqa bir muallifning fikri ekanligini tan olasiz.

Plagiatdan qochish uchun: Manba ko'rsatilmagan perifraz plagiat hisoblanishi mumkin.

To'g'ri manbaga yo'naltirish uchun: O'rganuvchilar siz taqdim etgan fikrni chuqurroq o'rganishni xohlasa, manba orqali to'g'ri ma'lumotga ega bo'ladi.

Manba shakli odatda matnda ishlatilayotgan havola uslubiga bog'liq. Misollar (2-jadvalga qarang):

2-jadval. Perifrazda manba keltirish usullari

Usul	Izoh	Misol
APA uslubi	Matnda muallifning familiyasi, nashr etilgan yili va sahifa raqami ko'rsatiladi.	“Kompyuter texnologiyalari ish unumdorligini sezilarli darajada oshiradi” (Smith, 2020).
MLA uslubi	Matnda faqat muallifning familiyasi va sahifa raqami ko'rsatiladi.	“Texnologiyalar ishlab chiqarishda inqilob qildi” (Smith 45).
Havolani jumlagi kiritish		Smith (2020) ta'kidlaganidek, kompyuter texnologiyalari ko'plab sohalarda samaradorlikni oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Qachon iqtibos keltirish shart bo'lmaydi? Agar siz umumiy bilim yoki keng ma'lum bo'lgan faktlar haqida yozayotgan bo'lsangiz, iqtibos talab qilinmaydi. Masalan:

- Quyosh sharqdan chiqadi.
- Suvning qaynash harorati 100°C ga teng.

Plagiat – bu boshqalarning g'oyalarini, so'zlarini yoki asarlarini o'zlashtirib, o'z nomidan taqdim etish. Bu odatda ilmiy, adabiy yoki boshqa yozma ishlar kontekstida yuzaga keladi va axloqiy, huquqiy yoki akademik qoidalarni buzadi.

Quyida plagiatning asosiy turlarini ko'ramiz.

To'g'ridan-to'g'ri nusxa ko'chirish: Boshqa birovning matnini iqtibos keltirmasdan yoki manba ko'rsatmasdan to'liq yoki qisman ko'chirish.

Parafrazani noto'g'ri ishlatish: Asl manbadan ma'lumotni qayta yozish jarayonida yetarli darajada o'zgarish kiritmaslik yoki manbani keltirmaslik.

O'z-o'zidan plagiat: O'zining oldingi yozgan ishlarini, yangilik yaratmasdan, yangi vazifalarda qayta ishlatish.

Manbalarni yashirish: Boshqa manbalar asosida yozilgan fikrlarni o'z nomidan taqdim etish, ammo haqiqiy manbalarni ko'rsatmaslik.

Vizual plagiat: Rasmlar, grafikalar, jadval va boshqa vizual materiallarni iznsiz ishlatish.

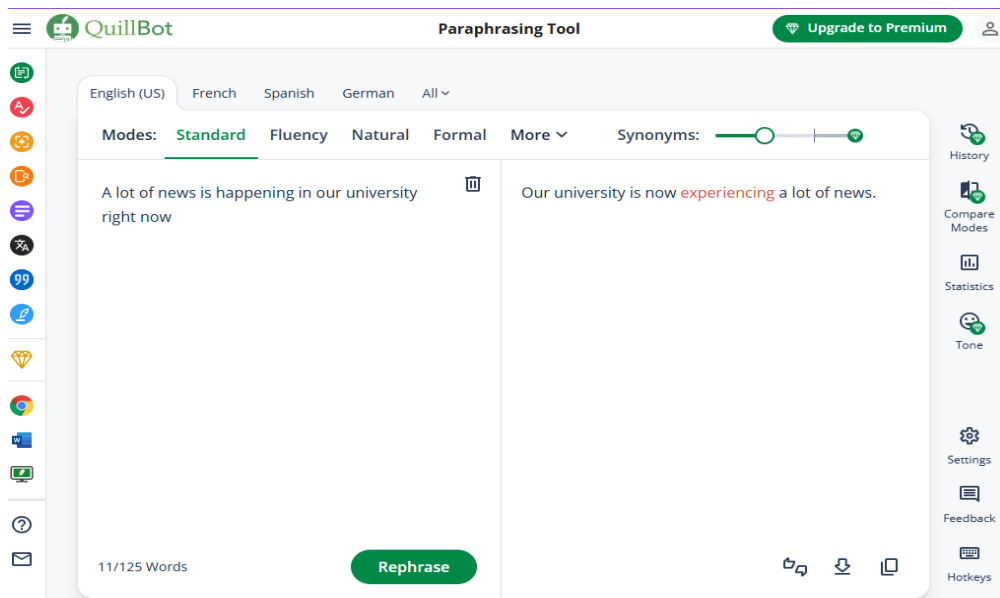
Yarim plagiat: Matnning ba'zi qismlarini o'zgartirib, lekin asl fikr va g'oyalarni o'zgartirmasdan o'zlashtirish.

Quyidagi perifraz qiluvchi saytlaning barchasi ingliz va ba'zi tillar uchun juda yaxshi natija olish mumkin, ammo hozirgi vaqtda o'zbek tili uchun perifraz qiluvchi samarali saytlar mavjud emas.

1. *QuillBot* (1-rasm)

Juda ko'p maqtovga sazovor bo'lgan vosita bo'lib, bepul va pullik versiyalari mavjud.

Xususiyatlari: 8 xil paraphrasing rejimlari (Formal, Creative, Academic va boshqalar), sinonimlar tanlash imkoniyati va Google Docs kabi platformalar bilan integratsiya. Narxi: Bepul; Premium versiyasi \$8.33/oydan boshlanadi.

1-rasm. *QuillBot* interfeysi

2. *Grammarly Paraphraser*

Matnni qayta yozish bilan birga grammatik va uslub xatolarini tuzatadi.

Xususiyatlari: Matn ravonligini oshirish va plagiatni oldini olish, interfeysi qulay va oson foydalanish mumkin. Narxi: Bepul versiyasi mavjud; Premium versiyasi \$12/oydan boshlanadi.

3. *Wordtune*

Turli xil yozish ehtiyojlari uchun mos keladigan, juda foydali vosita.

Xususiyatlari: Jummalarni qisqartirish, kengaytirish va moslashuvchan o'zgartirish imkoniyatlari. Narxi: Bepul; Premium versiyasi \$6.99/oydan boshlanadi.

4.Paraphraser.io

Qulay va ko'p tilli platforma, o'quvchilar va yozuvchilar uchun mos.

Xususiyatlari: Bir nechta paraphrasing rejimlari va plagiat tekshiruv integratsiyasi. Narxi: Bepul; Premium versiyasi \$7/oydan boshlanadi.

5.Jasper AI

Ilmiy va biznes yozuvlari uchun ajoyib vosita.

Xususiyatlari: Mantiqiy va kontekstual tahlil bilan matnni yuqori sifatli qayta yozadi. Narxi: \$39/oydan boshlanadi.

Perifraz qilish – bu matnni qayta ishlash san'ati bo'lib, uning yordamida har qanday ma'lumotni yangi ko'rinishda ifodalash mumkin. Bu usul yozuvchining ijodiy yondashuvi va tilni chuqur tushunishini talab qiladi. Perifraz qilish ko'p hollarda plagiatdan qochish vositasi sifatida qoraladi, ammo bu jarayonning ahamiyati bundan ancha kengroq.

Birinchidan, perifraz qilish orqali murakkab matnni o'rganuvchi uchun osonroq va tushunarliroq qilish mumkin. Ushbu usul ma'lumotni turli auditoriyalarga moslashtirishda yordam beradi, bu esa yozuvchining asarlarini kengroq o'rganuvchilar guruhiga yetkazadi.

Ikkinchidan, bu usul ijodiy va ilmiy yozuvlarda fikrlarni qayta ifodalash, ularni kengaytirish yoki qisqartirish imkonini beradi. Gaplarning shaklini o'zgartirish, sinonimlardan foydalanish yoki muayyan fikrlarni yangi uslubda taqdim etish orqali har bir matn o'ziga xos ko'rinish kasb etadi.

Perifraz qilishda usullar muhim ahamiyatga ega. Sinonimlarni tanlash, gap tartibini o'zgartirish, grammatik shakllarni moslashtirish kabi usullar matnni boyitadi va mazmunni yangi qirralaridan ko'rsatadi. Bu usullar orqali yozuvchi o'z mahoratini namoyon qilishi, o'rganuvchini matnga jalb qilishi va asl g'oyalarni yanada o'tkirroq ifodalashi mumkin. Shuningdek, perifraz qilish orqali yozuvchi matnni plagiatdan xoli qilish bilan birga, manbalar bilan munosib munosabatni saqlab qoladi. Manbalarni to'g'ri ko'rsatish va iqtiboslar bilan ishlash orqali yozuvning ilmiy va axloqiy standartlari ta'minlanadi. Perifraz qilish faqat akademik sohada emas, balki kundalik hayotda, ijodiy yozuvlarda va hatto biznes yozishmalarida ham keng qo'llaniladi. Bu usul o'z fikrlarini boshqalarga ta'sirli va aniq ifodalashni xohlagan har bir inson uchun zarur ko'nikma hisoblanadi.

Yakunida aytish mumkinki, perifraz qilish har bir yozuvchining ijodiy va professional rivojlanishi uchun muhim vositadir. U nafaqat yozuv sifatini oshiradi, balki yozuvchini kengroq auditoriya bilan bog'laydi, murakkab fikrlarni

soddalashtiradi va har qanday mazmunni yodda qolarli tarzda ifodalashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. D. O'rayeva, D. Quvvatova Jahon adabiyoti terminlarining izohli lug'ati. –T., 2019. - B. 117
2. Ahmadova U. “Perifraza” atamasi va uning nomlashdagi o'rni. 2021. - B. 435
3. Шамсиддинов Х. Перифраза хусусида айрим мулоҳазалар // Ўзбек тили ва адабиёти. 1993, № 4. – Б. 29-35. (Shamsiddinov H. Perifraza xususida ayrim mulohazalar // O'zbek tili va adabiyoti. 1993, № 4. – B. 29-35.)
4. Григорьев В.П. К проблеме перифразы // Сб. докл. и сообщений лингвистического общества. – Калинин, 1974. – С.158. (Grigoryev V.P. K problem perifrasi // Sb. dokl. i soobsheniy lingvisticheskogo obshestva. – Kalinin, 1974. – B. 158.)
5. Shahnoza Allayorova Primqulovna Perifrazaning tilishunoslikdagi vazifalari va xususiyatlari. 2023.
6. Балли Ш. Французская стилистика: Пер. с фр. – Москва, 1961. – С. 126. (Balli Sh. Franzuskaya stilistika: Per. s fr. – Moskva, 1961. – S. 126.)
7. Даль. В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. 3-том. – Москва: Издание книгопродавца-типографа М.О. Вольфа, 1882. – 576 с. (Dal V.I. Tolkoviy slovar jivogo velikorusskogo yazika. 3-tom, M., 1882. – 576 s; Shumanba. – 14 s.)
8. <https://www.futurelearn.com/info/courses/english-for-study-intermediate/0/steps/35241>
9. <https://write.smumn.edu/wp-content/uploads/sites/38/2020/09/Paraphrasing-Techniques.pdf>
10. <https://wisc.pb.unizin.org/esl117/chapter/two-techniques-for-paraphrasing/>
11. <https://www.lib.sfu.ca/about/branches/depts/slc/writing/sources/techniques-paraphrasing>
12. <https://researcher.life/blog/article/top-7-tried-and-tested-paraphrasing-techniques/>
13. <https://www.scribbr.com/working-with-sources/how-to-paraphrase/>
14. <https://uq.pressbooks.pub/academicwritingskills/chapter/paraphrasing-skills/>
15. <https://www.grammarly.com/blog/summarizing-paraphrasing/paraphrasing-a-sentence/>
16. <https://quillbot.com/guides/paraphrasing>
17. <https://libguides.uta.edu/researchprocess/paraphrasing>

18. https://owl.purdue.edu/owl/research_and_citation/using_research/quoting_paraphrasing_and_summarizing/paraphrasing.html
19. <https://www.verbling.com/ru/articles/post/6-easy-steps-to-paraphrasing-in-english-559ed5e6448aa5ca55a11572>
20. <https://prowritingaid.com/how-to-paraphrase>
21. <https://www.grammarly.com/blog/summarizing-paraphrasing/paraphrasing-a-poem/>
22. <https://blog.wordvice.com/how-to-paraphrase-in-research/>
23. <https://www.uts.edu.au/current-students/support/helps/self-help-resources/academic-skills/how-paraphrase-effectively>
24. <https://aithor.com/blog/how-to-paraphrase-a-sentence-effectively-techniques-and-examples>
25. <https://www.elegantthemes.com/blog/business/best-paraphrasing-tools>
26. <https://www.papertrue.com/blog/paraphrasing-tools/>
27. <https://wordvice.ai/blog/best-online-paraphrasing-tools>
28. <https://quillbot.com/paraphrasing-tool>